

УДК 94(477.7):26/28«17/19»

Н. М. Діанова

**РЕКТОР ОДЕСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ МАРТИРІЙ
ФЕДОРОВИЧ ЧЕМЕНА**

У статті розглянуто внесок М. Ф. Чемени у розвиток Одеської духовної семінарії. Показана його роль у формуванні викладацького колективу, який забезпечував високий рівень духовної освіти.

Ключові слова: семінарія, ректор, М. Ф. Чемена, освіта, викладачі.

Мартирій Федорович Чемена — відомий на півдні України релігійний і громадський діяч другої половини ХІХ ст. Він був професором богослов'я, ректором Одеської духовної семінарії, головою Херсонської училищної ради, редактором «Херсонских епархиальных ведомостей», головою Одеського Свято-Андріївського братства, членом Православного Палестинського товариства, Одеського товариства історії і старожитностей, Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії, Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті. Найбільший внесок він зробив у розвиток

© Діанова Н. М., 2014

духовної освіти за час перебування на посаді ректора духовної семінарії (1868-1900 рр.).

Діяльність М. Ф. Чемени не знайшла належного висвітлення в історичній літературі. Лише в сучасній історіографії з'явилися деякі публікації та згадки про нього як про ректора духовної семінарії [1]. Відсутність спеціального дослідження зумовлює актуальність зазначеної теми.

Мета поданої публікації полягає в тому, щоб проаналізувати діяльність М. Ф. Чемени на посаді ректора Одеської духовної семінарії.

Важливою подією в релігійному житті Південної України стало відкриття в Одесі духовної семінарії. Вона була єдиною в Херсонсько-Таврійській єпархії, а тому до 1871 р. називалася Херсонською і лише потім отримала назву Одеської. Впродовж перших 30 років діяльності Херсонської семінарії змінилося близько десятка ректорів, що є свідченням кадрової нестабільності. Кандидати на цю посаду призначалися за рекомендацією архієпископа, який безпосередньо контролював Правління семінарії. Рівень матеріального забезпечення і ректора, і викладацького складу був незадовільний, що змушувало викладачів поєднувати своє основне навантаження з роботою в світських навчальних закладах і церковною службою. Лише наприкінці 60-х років XIX ст. більш демократичним стало управління семінаріями: посади ректора та інспектора стали виборними, а викладацький склад отримав право участі в управлінні навчальним закладом [2, с. 165]. Проте така ситуація тривала лише до 1884 р., тобто до часу проведення контрреформ Олександра III, результатом яких стало скасування демократичних нововведень.

На хвилі ліберально-демократичних перетворень кінця 60-х років у семінарії відбулися перші вибори ректора. Ним обрано М. Ф. Чемену, який обіймав цю посаду впродовж 32 років і залишив її лише за власним бажанням, у зв'язку з погіршенням стану здоров'я. Він гармонійно поєднував у собі ті необхідні якості й риси характеру, які дали змогу успішно керувати навчальним закладом. Новий ректор мав певний досвід викладацької роботи. Він почав працювати в семінарії з 1855 р., куди після закінчення Київської духовної академії (КДА) він із ступенем магістра був призначений професором

словесності та латинської мови і помічником інспектора. У 1858 р. був висвячений у сан священника і отримав місце в церкві при кладовищі. Тоді ж його призначено законовчителем Рішельєвської гімназії і звільнено від служби в семінарії. Саме в цей час він написав і опублікував «Перевод на русский язык самых употребительных молитв с изъяснением отдельных слов и выражений и изъяснительным изложением состава каждой молитвы». Ця книга витримала 15 видань і впродовж значного періоду часу використовувалась законовчителями різних навчальних закладів. У 1864 р. М. Ф. Чемена отримав змогу повернутися до семінарії на посаду професора богослов'я. 25 вересня 1868 р. Правління Херсонської духовної семінарії обрало його на посаду ректора, на якій він був затверджений Св. Синодом 30 жовтня того ж року. Одночасно професор отримав сан протоієрея [3, с. 75-76].

Викладацький склад семінарії швидко оцінив його інтелектуальні й моральні якості, високу працездатність та вміння створити здорову творчу атмосферу в навчальному закладі. Будучи досвідченим викладачем і прекрасним психологом, новий ректор користувався заслуженим авторитетом серед учнів семінарії. Вони згадували його доброзичливе ставлення, сердечні та добрі настанови, які знадобилися в подальшому житті [4, с. 78-81].

Під керівництвом нового ректора в семінарії впродовж 1860-1870-х років відбулися певні трансформації. У 1868 р. вона була повністю зреформована згідно з новим Статутом й штатним розкладом. Зокрема, перші чотири класи прирівнювались до курсу класичної гімназії, що давало можливість семінаристам вступати без іспитів до університетів. Скасовувалась залежність духовних училищ від семінарій, а семінарій — від академій. У цей час до семінарії знову був відкритий доступ представникам різних станів, у той час як дітям духовенства надавалась можливість отримати вищу світську освіту. Рівень освіти, який надавався в цьому навчальному закладі, був досить високим. Під керівництвом М. Ф. Чемени працювали викладачі, які мали вищу духовну освіту і, здебільшого, ступінь кандидатів богослов'я. Серед них: вихованець Казанської духовної академії, статський радник Є. П. Логінов, який з 1879 р. викладав біблійну і церковну історію, був членом Педагогічних

Зборів Правління семінарії й одночасно працював викладачем історії в Одеському єпархіальному жіночому училищі. Посаду викладача богослов'я та історії обіймав протоієрей І. Х. Стрельбицький, який після закінчення КДА (1885 р.) отримав призначення до семінарії. Він зарекомендував себе активним духовним письменником, який у своїх працях приділяв значну увагу проблемі боротьби із штундизмом. Після закінчення курсу Санкт-Петербурзької духовної академії (СПб.ДА) (1889 р.) в Одеській семінарії викладав основне, догматичне і моральне богослов'я колезький радник К. К. Спасський. Викладачем логіки, психології й філософії з 1871 р. працював випускник СПб.ДА І. В. Котович, який одночасно впродовж 1878-1879 рр. викладав історію в Одеському єпархіальному жіночому училищі. І. В. Котович є автором ряду праць науково-богословського та просвітницького напрямку: «Обоснование теизма», «Способ обучения грамоте», «Чувствование и инстинкт». Світську історію в семінарії з 1873 р. викладав статський радник, випускник КДА М. Д. Тарасевич. Літургіку й гомілетіку впродовж 1872-1896 рр. викладав М. В. Катаев, який видав книгу «Очерк истории русской православной проповеди». Викладачем грецької мови з 1896 р. був магістр СПб.ДА Ф. О. Тихомиров, латинської (з 1899 р.) — кандидат богослов'я МДА М. В. Лебедев [5, с. 1-10]. У 1871 р. членом Правління семінарії затверджено кандидата богослов'я Г. Я. Селецького, який перебував на цій посаді до призначення його членом Херсонської духовної Консисторії і ключарем Одеського кафедрального собору (1878 р.). Понад 30 років посаду професора семінарії посідав протоієрей Георгій Іванович Попруженко. Після закінчення КДА (1843 р.) він отримав призначення до Одеси, де працював спочатку на посаді інспектора і учителя духовного училища. Через рік став викладачем Херсонської духовної семінарії, де викладав Св. Писання, граматику та грецьку мову. Проте невдовзі, згідно з розпорядженням Св. Синоду, він був переведений до Мінської духовної семінарії і лише у 1848 р. повернувся до Одеси. У Херсонській духовній семінарії професор Г. І. Попруженко викладав латинську, російську, грецьку і єврейську мови та Св. Писання. У 1878 р. він залишив викладацьку діяльність і був обраний членом Правління семінарії [6, арк. 1-2]. Георгій Іванович подарував семінарській бібліотеці значну кількість

книг, за що отримав персональну подяку від ректора [7, арк. 114]. Варто зазначити, що на цей час у семінарії була досить непогана бібліотека, до якої увійшла й книги із зібрання архієпископа Інокентія (Борисова).

Мартирію Федоровичу вдалося сформувати колектив викладачів, який характеризувався належним рівнем фахової підготовки. Він підкреслював, що високому рівню освіти Херсонська семінарія завдячує самовідданій праці молодих, відданих справі викладачів. На це вказував у звіті за 1876-1879 навчальні роки й архієпископ Херсонський Димитрій (Муретов), який зазначав, що викладачі семінарії — люди молоді, талановиті, які займаються своєю справою з наполегливістю й любов'ю [8, с. 10]. Архієрей взагалі ставився до семінарії з особливою увагою. Він часто відвідував навчальний заклад, спілкувався зі студентами, націлював їх на високий рівень освіти й духовності, виховання в собі терпіння, готовності до самопожертви та служби для блага ближніх [9, с. 2-8]. Ректор М. Ф. Чемена з вдячністю відзначав мудре керівництво і опікунство Владики, яке сприяло подальшому розвитку семінарії.

Проблема подальшого розвитку духовної освіти постійно перебувала в полі зору Херсонських архієпископів, у тому числі й Никанора (Бровковича), який посідав Одеську кафедру впродовж 1883-1890 рр. У 1884 р. він написав у листі до обер-прокурора Св. Синоду К. П. Победоносцева, що уже під час першого знайомства з єпархією семінарія приємно вразила його своєю фундаментальністю, добротним і зручним приміщенням [10, арк. 1-2]. На цей час там навчалось 188 учнів, а навчальний процес забезпечували 19 викладачів. Своїми досягненнями семінарія значною мірою завдячувала невтомній роботі свого ректора.

Варто зазначити, що М. Ф. Чемена зарекомендував себе найкращим чином не лише в площині освіти. Він активно займався релігійною, громадською та науковою діяльністю і був членом низки наукових товариств. Зокрема, 25 січня 1890 р. його обрано дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей [11]. Одночасно Мартирій Федорович був членом Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії. Він не публікував своїх праць на сторінках наукових видань зазначених інституцій, проте брав участь

у їхній роботі й робив подарунки до фонду музеїв, які діяли при Товариствах. Попри широкий діапазон зайнятості професора, він основну увагу зосереджував на освітянській роботі.

М. Ф. Чемена понад три десятки років здійснював плідне керівництво Одеською духовною семінарією. Завдяки його клопотанням були створені сприятливі умови для ефективної роботи навчального закладу. Про це свідчить вдало підібраний колектив викладачів, серед яких здебільшого були вихованці духовних академій, що мали науковий ступінь кандидатів богослов'я. Спільними зусиллями ректора і професорсько-викладацького складу семінарії вона наприкінці XIX ст. стала провідним осередком духовної освіти в південному регіоні Російської імперії.

Життєдіяльність М. Ф. Чемени в перспективі може стати предметом подальших наукових розвідок у контексті дослідження церковної історії Південної України.

Література та джерела

1. Духовенство Одессы 1794-1925 / Автор-сост. В. А. Михальченко. — Одесса: ТЕС, 2012. — С. 503-504; Серафим (Раковский). Традиции и опыт богословского образования в церковном служении ОДС и ее 175-летней истории / Архимандрит Серафим (Раковский) // Андреевский вестник. — 2013. — № 24. — С. 7-17.
2. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII — початок XX ст.) : монографія / Н. М. Діанова. — О. : Фенікс, 2012. — 319 с.
3. Протоиерей Мартирий Федорович Чемена (некролог) // Приб. к ХЕВ. — 1903. — № 3. — С. 71-77.
4. Речи, сказанные при погребении бывшего ректора Одесской духовной семинарии, протоиерея М. Ф. Чемены // Приб. к ХЕВ. — 1903. — № 3. — С. 77-92.
5. Сведения о лицах, состоящих на службе в духовно-учебных заведениях Херсонской епархии, в начале 1900-1901 учебного года // Приб. к ХЕВ. — 1900. — № 15. — С. 1-16.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (далі — ІР НБУВ). — Ф. 175. — Спр. 1939.
7. Рукописний відділ Одеської національної наукової бібліотеки імені М. Горького, РКП 40/1.
8. Серафим (Раковский). Традиции и опыт богословского образования в церковном служении ОДС и ее 175-летней истории / Архимандрит Серафим (Раковский) // Андреевский вестник. — 2013. — № 24. — С. 7-16.
9. Слово Высокопреосвященного Димитрия, архиепископа Херсонского и Одесского по случаю дарования Его Величеством щедрого пособия на улучшения духовно-учебных заведений 7 апреля 1860 г. — Одесса, 1866. — 40 с.
10. ІР НБУВ, ф. XIII, спр. 2818-2819.
11. Маркевич А. И. Состав Императорского Одесского общества истории и древностей в 1839-1902 гг. / А. И. Маркевич. — Одесса: Экономическая тип., 1902. — 52 с.

Анотації

Дианова Н. Н. Ректор Одесской духовной семинарии Мартирий Федорович Чемена.

В статье рассмотрен вклад М. Ф. Чемены в развитие Одесской духовной семинарии. Показана его роль в формировании преподавательского коллектива, который обеспечивал высокий уровень духовного образования.

Ключевые слова: семинария, ректор, М. Ф. Чемена, образование, преподаватели.

Dianova N. N. The rector of Odessa theological seminary Martiry Fedorovich Chemena.

M. F. Chemena's contribution to the development of Odessa theological seminary is considered in the article. The role in formation of professional teaching collective which provided high level of spiritual education is shown.

Key words: seminary, rector, M. F. Chemena, education, teachers.

Надійшла до редакції 26 січня 2014 року